

ENSV TEADUSTE AKADEEMIA
ETNOGRAAFIA MUUSEUM

Küsimusleht nr. 77

SAUNAD II

TARTU 1960

Lugupeetud korrespondent!

Käesolev küsimusleht on järg küsimuslehele nr. 76, mis käsitleb saunade põhiplaane, ehitustehnikat ja sisustust. Käesolevas küsimuslehes pöördume Teie poole palvega anda ülevaade Teie ümbruskonna saunade kasutamisest (saunaahju kütmine, vihtlemine, pesemine, kasutamine muuks otstarbeks peale pesemise) ja saunadega seotud kombestikust. Palume vastata küsimuslehele ka siis, kui saunad Teie ümbruskonnas kas täiesti puuduvad või neid on vähe. Kui vihusaunas ei pestud või kasutati peale saunade pesemiseks ka rehetuba või elutuba, siis kirjeldage, jälgides kõiki järgnevaid küsimusi, kus ja kuidas toimus sel puhul pesemine ja vihtlemine. Oluline on teada saada, kus toimusid saunade puudumise korral ka vastavad tööd ja toimingud (lihasuitsetamine, arstimine), mida tavaliselt tehti saunas. Palume vastamisel pidada silmas, et sauna kasutamise osas ilmneks selle ajalooline areng (kas näiteks sauna kasutamine teatud otstarbeks on levinud veel tänapäeval või oli see nii ainult varem, millal seda enam ei tehtud jne.). Kõik konkreetsed teated varustage andmetega aja (näit. käesoleva sajandi esimene aastakümme) ja koha (kihelkond, vald, küla, talu) kohta!

Saunaahju kütmine, saunaskäimise aeg.

Kui saunu polnud või kui vihusaunade kõrval esines pesemist ja vihtlemist rehetas, elutas, kirjeldada lähemalt, jälgides küsimusi 3—12, kuidas sel puhul toimus ahjukütmine, millises järjekorras siis käidi pesemas, vihtlemas jne.

1. Kuidas kohalik rahvas nimetab saunaahju kütmist, saunaskäimist, teistele saunakütmist ja teiste pesemist (s a n n a t a m i n e).

2. Kuidas nimetati sel puhul, kui pesemiseks ja vihtlemiseks kasutati teisi ruume (mitte vihusauna) vastavaid toiminguid: ahjukütmist, pesemist, vihtlemist, teistele ahjukütmist ja teiste pesemist. Kas ka sel puhul esinesid sõnad saunaahju kütmine, saunaskäimine, saunatamine jne.?

3. Kui sageli köeti saunaahju? Mis päeval (päevadel)? Kui on selles osas muudatusi (näit. varem tihedamini, hiljem harvem), siis märkida see ära! Loetleda kõik pühad, mille puhul saunaahju köeti (näit. jaanipäev, suvised, lihavõtted, jõulud) ja märkida ära, millal nende pühade puhul saunaahju köeti (pühade laupäeval)? Kas esines saunaahju kütmist teisteks otstarveteks peale pesemise (riiete, võrkude kuivatamine)? Millal (aastaaeg)? Mis päeval? Kui sageli?

4. Kelle tööks (vanad, noored, mehed, naised) oli saunaahju kütmine? Kas seda loeti pererahva või teenijate tööülesandeks? Kas tuntakse tütarlapse sünni puhul ütlust: «sündis saunakütja»?

5. Kui saunu oli vähe (mitme pere, küla peale üks), kuidas korraldati siis nende kütmist, kuidas veetoomist? Kas esines sauna korda kütmist? Kas kõik saunaskäijad võtsid sellest osa? Kas kuidagi teatati sellest, et saunaahi on köetud ja kelle kord on sauna minna?

6. Mis puudega saunaahju köeti? Kas mõnd puud eelistati teisele? Kas arvati, et mõne puuliigiga küttes (näit. kask) saab parem (m a g u s a m) saun kui teisega? Miks? Kas mõnd puud ei peetud otstarbekohaseks saunaahju kütmiseks (näit. haava-puud)? Miks?

7. Kust lasti suits ja ving välja, kui saunaahi küdes (uksest, vastavatest avadest). Kuidas neid avasid nimetati?

8. Kas oli kombeks kütta saunaahju teataval ajal (näiteks vanal kuul)? Miks?

9. Mis tähendus oli sõnadel mõru ja magus ühenduses mõru saun, magus (makus) saun?

10. Millises järjekorras käidi saunas (näit. mehed enne, naised pärast)? Kas teenijad käisid pererahvaga koos saunas? Kas esines meeste ja naiste koos saunas käimist? Millal, kui üldiselt? Kas käisid koos mitme pere naised-mehed, kas käidi rühmiti (näiteks noored enne, vanad pärast)?

11. Kas oli vahet saunaskäimise kestvuses (näiteks vanemad inimesed kauem)?

12. Kas oli saunaskäimine seotud kindla ajaga (näiteks polnud soovitatav hilja, peale kella kahteteistkümmet, peale päikeseloojangut saunas käia)? Miks?

13. Kas on tuntud uskumus, et pärast päikeseloojangut muutub vesi vereks? Kas on seoses sellega teada ütlusi (näit. «Pärast päikeseloojumist saunaskäimine on nagu verega uhtmine») või jutustatakse, et keegi seda ise on näinud?

Viht.

14. Kuidas nimetati vihategemiseks kasutatavaid kaseoksi (näit. lehesed)?

15. Kuidas nimetati vihaokste järgi minemist (näit. viha-lehte minema)?

16. Mis liiki kaske peeti sobivaks vihategemiseks?

17. Mis ajal tuli vihaoksi tuua (juuni-, juulikuul)? Miks?

18. Kas on vihategemiseks kasutatavate kaseokste toomiseks peetud otstarbekohaseks mõnd nädalapäeva, vana või noort kuud, pehmet aega, jaanipäeva jne.? Miks?

19. Kas on esinenud komme tuua vihaoksi jaanilaupäeval? Miks?

20. Kas käidi üksi või hulgakesi vihaoksi toomas või vihtu tegemas? Kirjeldada ligemalt vihaokste toomist! Kas käisid (mehed, naised, noored, vanad)? Kuidas vihaokste toojat nimetati? Kuidas vihaoksad koju toodi (seoti kimpu)? Kuidas vihaokste kimpu nimetati? Kas vihaoksad kanti seljaga koju? Kas esines hobusega vihaokste toomist?

21. Kas on tuntud ütlusi, laule seoses vihatoomisega?

22. Kas on tuntud ütlusi, mis väljendavad viha tähtsust (näit. «Sauna ei minda ilma vihata»)?

23. Kirjeldada üksikasjaliselt viha tegemist. Kas mõnda aega (nädalapäeva, nn. pehmet aega, vana kuud) peeti vihategemiseks sobivamaks? Miks? Kus vihtu tehti? Kes tegi (perenaine, tüdruk)? Kas öeldi tütarlapse sünni puhul: «Sündis vihategija.»? Kas on saunikud, kes elasid talu maa peal, taludele vihtu teinud? Kas tehti sellele talule, kelle maa peal saunik elas või mitmele talule? Kas vihategemine kuulus korteriüüri tasumise hulka või tasus pererahvas selle eest kuidagi vihategijale? Kui suur hulk (umbes) vihtu tehti talule aasta tarviduseks? Viha üksikosade nimetused. Millega viht seoti (vitsaga, nõõriga)? Kuidas sidet nimetati? Missugust sõlme tarvitati sidumisel (nimetus)? Kas vihad seoti paarikaupa kokku? Kuidas?

24. Kus vihtu kuivatati? Kirjeldada ligemalt, kuidas ja kuhu kuivama riputati? Kus vihtu talvel hoiti? Kas on hoitud vihtu heinte sees (heinakuhjas, küünis)? Kui on, siis kirjeldada ligemalt, kuidas ja millal need sinna pandi ja miks neid seal hoiti?

25. Kas igal saunalisel oli oma viht? Mitu korda ühe vihaga saunas käidi?

26. Milleks kasutati vanu vihtu?

27. Kas on seoses vihtade paarikaupa kokkuköitmisega (vihtade tegemise juures) olnud ennustamist (meheleminekuks, lammaste tallede sünni kohta jne.)?

28. Kas on paarikaupa kokkuköidetud vihtadega saunaminek olnud seotud ennustustega (näit. kaksikute sünni ennustav)?

Saunaskäimine, vihtlemine ja pesemine.

Kui saunad puudusid või peale vihusaunade pesti ka mujal (rehetoas), palutakse jälgides küsimusi 29—66 kirjeldada, kuidas toimus vihtlemine ja pesemine sel korral.

Rehetoas pesemine ja vihtlemise puhul palutakse silmas pidada veel järgmisi küsimusi: Millises rehetoa osas toimus pesemine (näit. ahju ees). Kas selleks kasutati vanne (millised need olid, kuidas nimetati)? Kas kogu pere peses samas vannivees? Kes pesi esimesena? Kas pesemiseks, vihtlemiseks oli rehetoas erilist sisustust (pingid, nn. vihtelauad parte kõrval)? Kus ja kuidas viheldi (näiteks ahju äärel seistes)? Kus asusid tavaliselt pesemise korral veenõud ja millised need olid?

29. Kuhu saunatulijad panid ülerõivad, musta, puhta pesu? Kas pandi puhas pesu sauna lae all o'levalle ritvadele? Miks?

30. Kuidas saunatulija tervitas saunalisi? Kas on esinenud peale tavalise tervituse ütlusi, nagu näiteks «Mõru vällä, makus sissel» või «Tere saunakene, tere leilikene, armas arukasekene, kallis kaevuveekenel!» Kuidas vastasid saunasolijad tervitusele (näiteks saunatulija ütles «Jumal sekka saunakene!» Saunas olijad aga vastasid «Jumal häämees!»)?

31. Kas oli erilisi toiminguid, mida sauna sissetulija pidi tegema (näit. viskama kolm korda soola, vett saunakerisele)? Miks?

32. Kuidas nimetati leili (leil, lõhn jne.)? Kuidas leilivisati (millise nõuga, sooja või külma veega)? Kuidas nimetatakse leiliviskamise nõud, vett? Leiliviskamise nimetus. Kas leiliviskamise vett (nõud) on kasutatud seoses mõne kombega (näiteks muru kastetud vana-aasta õhtul)?

33. Mis tähendus oli kerisekivi paukumisel, lõhkemisel, kerise «laulmisel» leiliviskamise ajal? Missuguseid sõnu sel puhul öeldi?

34. Kas leiliviskamise puhul öeldi tänusõnu? Milliseid?

35. Kas oli komme enne vihtlemist keha kuumutada laval? Kuidas sellist toimingut nimetati?

36. Kuidas valmistati vihta ette vihtlemiseks (hoiti vees, kerisel)? Kuidas vastavaid toiminguid nimetati?

37. Kirjeldada vihtlemist, vihtlemisjärjekorda ja üksikuid vihtlemisviise. Kas vihtlemist alustati näiteks jalgadest? Miks? Kas on enne vihtlemist kolm korda vihaga löödud jala talla alla? Miks?

38. Kirjeldada laste vihtlemist! Kui vanalt hakati lapsi vihtlema? Kas kasutati spetsiaalselt selleks valmistatud väiksemaid vihtu? Kas on tuntud lapse vihtlemise sõnad? Millised? Kas oli kombeks lapse kehaliikmeid laval masseerida, et need hästi kasvaksid? Kui vanadel lastel seda tehti, kes tegi? Kuidas vastavat toimingut nimetati? Kas ka sel puhul öeldi sõnu? Milliseid?

39. Kas oli kombeks teisi vihelda? Keda (vanu inimesi, lapsi)?

40. Kas esines vihtlemissõnu? Milliseid? Kes neid ütles (vihtleja ise viheldes, viheldav tänuks vihtlejale)? Kas oli erilisi tänusõnu noortele vihtlejatele?

41. Kas on enne pesemist visatud kolm korda vett kerisele? Miks?

42. Pesemiseks sobiva vee nimetusi (p e h m e, k õ v a). Kuudas nimetati pesemiseks sobiva vee soojust (k u u m, s o e, l e i g e)?

43. Milliste vahenditega pesti (viht, nuustik)? Kas mäletatakse, et varemalt seepi pesemiseks ei kasutatud? Millega siis pesti? Kas mäletatakse tuhaleelisega pesemist? Kirjeldada ligemalt!

44. Milliste nõudega toodi külm vesi sauna? Kes tõi (sauna-kütja, sulasrahnas)? Kus külm vesi seisis (küna, tünn)? Kas selleks oli spetsiaalne nõu, mis seisis alati saunas? Kus?

45. Kus soendati saunavesi (suvekojas, rehetöas) ja kes tõi selle sauna? Millega see toodi (pangega)? Kui palju toodi sooja vett (umbes igale inimesele)?

46. Kas on esinenud vee soendamist saunas? Kirjeldage ligemalt (näiteks kas oli pesemisruumis seks otstarbeks pada sauna kerisel, tünn ahju kõrval). Mis ajast ja kui üldiselt seesugused moodused esinevad?

47. Kas on esinenud saunavee soendamist sauna eesruumis? Kirjeldada ligemalt (milline oli kolle, kas oli see ainult saunavee soendamiseks kasutatav jne.).

48. Kas oli kombeks vältida saunavee keema minemist? Miks?

49. Kas saunavett on peetud rohuks (näiteks anti lastele saunavett juua, et nad terved oleksid)?

50. Kas pesti sooja, jaheda või külma veega?

51. Kus pesti (pingil, laval istudes)? Kas on istunud pesemise ajal põrandal?

52. Millises nõus oli pesemisvesi? Kui palju vett (umbes) kulutas üks pesija?

53. Kas oli kombeks pesta teistel saunas selga? Kuudas seljapesijat tänati? Kas öeldi erilisi tänusõnu? Kas oli kombeks, et peres teatud inimesed pidid teistel selga pesema (näiteks perenaine peremehel)?

54. Kuudas oli kombeks saunas teisi pesemisel veel abistada (näiteks kas pesti teisel pead, kes kellel)?

55. Kas on olnud talupoegade kohustuste seas mõisnike vastu ülesandeks mõisnikule sauna kütta, teda pesemisel abistada (saunatada)? Kirjeldada ligemalt!

56. Kirjeldada laste pesemist! Kes peses lapsi? Kui vanalt hakati lapsi saunas pesema? Kus pesti väikelapsi (vannis)? Kes peses väikelapsi? Kui vanalt hakkasid poisikesed meestega, tütarlapsed naisperega saunas käima? Kui vanalt hakkasid lapsed end ise pesema?

57. Kas oli kombeks pärast pesemist või pesemise kestel end külma veega uhta (kaevu juures, veekogu ääres), talvel lumes püherdada, jões või järves supelda? Kes seda tegid (mehed, naised, noored, vanad)?

58. Kas oli kombeks enne puhta särgi selgapanemist risti-märki teha? Kuidas seda tehti, kas seda tegid (ainult vene-usulised või ka teised, noored, vanad)? Miks seda tehti? Kas on rõivastumisel esinenud teisi kombeid (näiteks ei tohtinud särgi kaelust kinni panna)? Mis otstarbel neist kinni peeti? Kas oli kombeks rõivastuda osaliselt (näiteks mehed alusrõivais)? Mis aastaaegadel? Kuivõrd ja mis aastaaegadel oli kombeks tulla saunast ära palja jalu?

59. Kas oli saunasolemine seotud keeldudega (näiteks ei tohtinud ylistada, vanduda, saunas teistega viha pidada, täis kõhuga saunas olla, saunas süüa, lapsi nimepidi nimetada, mõnd sõna (näit. k u u m) kasutada jne. Loetlege kõik keelud, mis saunasolemisega olid seotud ja märkida ära, millega iga vastavat keeldu põhjendati!

60. Kas on tuntud ütlus «saun püha koht» (p ü h ä k o t u s). Mis sellega mõeldi? Kirjeldada ligemalt!

61. Milliseist kombeist pidasid kinni saunast lahkujad (näit. ei valatud vett nõudest välja, pandi vihad lavale püsti, tehti ristimärke saunauksele, suleti uks)? Miks?

62. Kas esines ütlusi, mida öeldi saunast lahkumise puhul?

63. Kas usuti, et saunas elasid haldjad, vaimud? Kuidas neid nimetati?

64. Mis tehti pärast saunast tulemist? Kas toimus puhkamine? Kuidas seda tehti (istudes, pikutades, kus)? Kes (pere-mees, perenaine, teenijad, lapsed) puhkasid, kui kaua?

65. Kas oli keelde, mida saunast tulija pidi silmas pidama (töökeelde)? Miks?

66. Kas ja millal pärast saunast tulekut söödi? Kas oli eriliisi toite, mida just sel korral söödi (näit. puder)?

Sauna kasutamine muuks otstarbeks peale pesemise.

Kui vihusaun puudus ja pesemine toimus rehetas (elutoas), palutakse järgnevate küsimuste vastamisel jälgida, kus vastavad tööd ja toimingud siis toimusid ja kirjeldada neid kõiki ligemalt!

67. Kas sauna pesemisruumi on kasutatud eluruumina? Kui üldine see nähtus oli? Millal viimati esines? (Kes ja millises saunas veel elas? Tuua konkreetseid andmeid).

68. Kuidas sauna elanikke nimetati (saunik)? Millega ta tegeles (käsitööga, käis taludes põllutööl)? Millised suhted tal olid selle taluga, kelle vihusaunas ta elas (näiteks pidi käima korteri eest töö, kui palju päevi aastas)?

69. Kas vihusaunas elavad pered, isikud pidid talule sauna kütma?

70. Kirjeldada ligemalt sauniku elu-olu! Kus magati (laval), toitu valmistati, kus hoiti toidukraami? Millist toasistust (tool, laud) oli saunikul? Võimaluse korral joonistada seesuguse sauna skeem, kus on elatud, ära märkides saunaahju, lava, pinkide, ukse ja valgusavade asukohad? Skeemil märkida ära ka toasistustus!

71. Kuhu pani saunik oma kraami saunaskäimise ajal (eesruumi, välja, pererahva eluruumi)?

72. Kas sauna kõrvale on ehitatud eluruumina kasutatavaid ruume? Kuidas neid nimetati? Kes seal elas? Kirjeldada ligemalt sisustust ja kasutamist! Kui üldised olid eluruumid sauna kõrval? Joonistada skeeme seesugustest saunadest!

73. Kas sauna on kasutatud muuks otstarbeks peale pesemise (näiteks viljakuivatamiseks, lihasuitsetamiseks, õlle tege-
miseks, võrkude kuivatamiseks, riide vanutamiseks, karjalaste riiete kuivatamiseks, loomade majutamiseks)? Kirjeldada ligemalt. Milliseid abinõusid kasutati igal vastaval puhul (näiteks linnaste idandamisel, võrkude kuivatamisel, riide vanutamisel)? Kas on sauna eri otstarbeks kasutamisega seotud muudatusi (näiteks mõnda tööd saunas enam ei tehta)? Mis ajast?

74. Kas vihusaunas on elanud või maganud ajutiselt mõni pere liige (keegi sulasrahvast, näiteks karjane)?

75. Kas sauna on kasutatud panipaigana (näiteks, kui sauna eesruumis oli suvekoda, hoiti saunas toidunõusid)?

76. Kas sauna eesrumi on kasutatud suvekojana? Millal? Kui üldiselt? Joonistada skeeme koos kolde ja sisustuse äramärgimisega.

77. Kas sauna eesruumi on kasutatud sepikojana? Millal? Kui üldiselt? Joonistada skeeme koos sisustuse äramärgimisega.

78. Kas sauna eesruumi on kasutatud karjaköögina, pesukojana? Kui üldiselt? Joonistada skeeme ja märkige ära kolle ja sisustus!

79. Kas sauna eesruumi on kasutatud loomade majutamiseks? Milliste? Kas siia on seks puhuks tehtud vastavat sisustust (sõimed)?

80. Kas on tuntud mõni ütlus, mis näitab sauna tähtsust arstimiskohana (näit. saun talurahva tohter)?

81. Milliseid haigusi raviti saunas? Loetleda kõik saunas ravitud haigused. Kuidas toimus iga haiguse ravimine? Kes ravis?

82. Kas vihtlemisega raviti haigusi? Milliseid? Milliseid vihtu (kadaka-, sõnajalaviht) haiguste ravimisel kasutati? Milliste haiguste puhul?

83. Kuidas nimetati haige lihaste saunalaval masseerimist (hõõrumine, tasumine)? Kuidas seda tehti? Kes tegi? Kas tuntakse erilisi sel puhul öeldud sõnu, ütlusi, tänusõnu masseerijale? Kirjeldada ligemalt masseerimist!

84. Kas saunas on pandud kuppu, lastud aadrit? Kuidas see toimus? Kes seda tegi ja milliste vahenditega? Milliste haiguste ravimiseks seda tehti?

85. Kuivõrd levinud oli saun sünnitamiskohana? Millal veel saunas sünnitati? Kui saunas ei sünnitatud või kui sauna polnud, kus siis toimus sünnitamine?

86. Kirjeldada ligemalt sauna kasutamist sünnitamiskohana! Kes küttis saunaahju? Kas oli kombeks kütta mõne puuliigiga? Miks? Kuhu tehti ase sünnitajale? Kas toodi õlgi sauna?

87. Kirjeldada ligemalt, kes abistas sünnitamisel? Kuidas abistajat nimetati? Milliseid kombeid ja mis eesmärgil jälgiti sünnitamisel, lapse pesemisel, riietamisel (näiteks vannivee valamine läbi kerise)? Miks?

88. Kui kauaks jäi sünnitaja sauna? Kes viis lapse tuppa? Kas abistati kuidagi lapse ema tuppataulekul? Kes abistas?

89. Kui vanalt viheldi väikest last esmakordselt? Kuivõrd

esines vihtlemine kohe pärast sündimist? Kas see toimus teatud eesmärgiga (näiteks vihaga löömine lapse seljale, et laps palju riideid ei kulutaks)?

90. Kas esines vihtlemist, et soodustada tütarlaste meheleminekut? Kui vanalt seda tehti, kes vihtles? Kas esines sellejuures sõnade ütlemist? Kas teatakse laule sellega seoses?

91. Kas on tuntud väikelastel nn. harjaste võtmist (näiteks vihtlemine läbi püülijahuga kokkumääritud lapi)? Kuidas seda toimingut nimetati? Kirjeldada üksikasjaliselt miks, kuidas ja kui vanadele lastele seda tehti? Kas esines harjaste võtmist mitmel lapsel korraga? Kirjeldada ligemalt!

92. Kas on tuntud peale vihaga vihtlemise vihtlemine hundiabaga? Miks seda tehti? Kas teatakse sellega ühenduses laule?

93. Millal eelpoolnimetatud kombes kasutamisel olid? Kas mõni neist on veel tänapäeval kasutamisel?

